

Město a jeho hradby

Jan Sokol

*Na hradbu uruckou vystup, procházej se po ní,
prozkoumej základy její, bedlivě prohlédni zdivo,
zda jeho cihly nejsou z pálené hlíny
a jeho základy nepoložilo mudrců sedm.*

(Gilgameš; I. Přel. L. Matouš.)

Město, natěsnané sídliště tisíců lidí na úzkostlivě využitém prostoru, dělaly a dělají jeho hradby: proto se obyvatelé pražských sídlišť tak rádi o víkend vydávají „do města“ a proto má z amerických měst skutečně městský charakter jen newyorský Manhattan, ze všech stran omezený vodou. Evropská sídliště na periferii historických měst stejně jako ostatní americká města jsou právě jen obrovskými „sídišti“, která se bez břehů rozlévají do krajiny, jež jim městský charakter nemůže dát. Snad jen na tom nejužším „downtownu“, kde se každá čtvereční stopa vyvažuje ne zlatem, ale šeky, lze cítit aspoň něco z té neodolatelné soustředující síly, která evropská města formovala v dobách, kdy se venku za hradbami nedalo (bezpečně) žít.

Starobabylonský epos o Gilgamešovi, nejstarší zachovaná literární památka vůbec, dává nahlédnout do duše prvních obyvatelů měst. Urucký panovník polobůh Gilgameš po marných pokusech, jak uniknout smrti, dostane geniální nápad: postaví kolem města hradbu, která bude na věky hlásat jeho velikost. Stavba, kvůli níž panovník sužuje obyvatele těžkými robotami, dovršuje krok, jímž se člověk definitivně vystěhoval z přírody. Nadále bude žít ve městě, ve světě vytvořeném lidmi; bude tam žít bohatě, bezpečně a pohodlně a živit se chlebem a pivem, podivuhodnou potravou, kterou pracně nachystaly lidské ruce. Ovšem příroda, odkud kdysi vyšel, zůstane venku za hradbami. Bude mu cizí a spíše nepřátelská. Příběh divocha Enkidu, jehož nevěstka Šamchat svede a nakonec ochočeného přivede do města, ukazuje, že vrátit se už nelze: zvířata, s nimiž dříve žil, se teď městského Enkidu bojí a ve strachu před ním prchají.

Město v pravém smyslu tedy není jen velké sídliště, nýbrž enkláva bohatého a bezpečného života v umělém lidském světě, od divoké a nebezpečné přírody přísně oddělená hradbou. Bohatství, které za staletí nastřádaly úspěšné zemědělské kultury, se jednoho dne investuje do stavby hradeb – do založení města. Hradba symbolizuje i zakládá trvalost města jako instituce, která má přetrvat věky a dát svým obyvatelům jistotu neomezeného bezpečí, aby i oni začali investovat s výhledem daleko přesahujícím hranice individuálního života. O tuto jistotu uruckých hradeb se opře prosperita a bohatství města, nad nímž venkovan upřímně žasne, možná i trochu závidí. Takový upřímně zděšený a nechápající pohled zvenčí představuje o dva tisíce let mladší autor biblické Apokalypsy, který vidí ve městě cosi dábelského, „Babylon“, „nevěstku“, jež musí padnout: „Běda, běda, tak velké město, které se oblékalo do kmentu, purpuru a šarlátu, které se zdobilo zlatem, drahokamy a perlami – a v jedinou hodinu je zničeno takové bohatství!“ (Zjevení sv. Jana, 18,16).

Městský život tedy od počátku charakterizuje neslýchané bohatství a přepych (dnes je jistě třeba dodat, že silně relativní!), jinde neznámé pohodlí a bezpečí, zaručované nedobytnou hradbou. Možnosti řemesel a obchodu, kde se dá obratem ruky zbohatnout – a ovšem také zchudnout. Možnost obživy i pro ty, kdo nemají půdu, pro mladší syny, vydědence, podnikavce i dobrodruhy odkudkoli – z celého světa. Vznik společností bez „přirozené“ hierarchie rodů a pevné autority pozemkového majetku, kde nakonec nezbyde, než si nějaké vládce zvolit. Zato je ovšem městský obyvatel nadále odsouzen žít právě za hradbami, neboť tam venku už není doma. A pokud by hradby měly snad padnout, je to pro všechny obyvatele neodvratný konec. Proto zůstane město po tisíciletí institucí trvale ohroženou, zcela závislou na míru a politické stabilitě, na síle panovníka a pevnosti svých hradeb. Každý společenský otřes dopadne především na ně: po pádu Říma budou jeho Fórum po dlouhá staletí zase spásat krávy.

Pocity, jaké zaznamenal Gilgameš, museli mít i naši předkové ve vrcholném středověku a vášnivá odezva Apokalypsy v husitství vyjadřuje také pocity venkovana tvář v tvář nestoudnému přepychu a pohodlí rozmařilého města. Nicméně města přežila, po válkách a vpádech se vždycky znovu vzpamatovala a od pozdního středověku se začínají vyvíjet docela jiným směrem. Bezpečí, společenský mír a právo, dříve zaručované jen městskou hradbou, se s růstem panovnické moci šíří i kolem nich, až nakonec v různých „landfrídech“ pokryjí celé země. Město přestává být ohroženou enklávou, kterou je třeba bránit, kuriózní výjimkou v moři

přírody, a přednosti městského života pozvolna prosakují i do menších sídel a vsí. Nakonec v 19. století ztratí městské hradby svůj smysl a stanou se překážkou rozvoje. Proto je pokrokové městské správy s takovou chutí zboří a „město“ se začne šířit do okolí. Je to ale už úplně jiné město.

Město v pravém smyslu, „historické“ město, je určováno především svou ohrožeností, uzavřeností a omezeností: stručně řečeno hradbou. Žilo vždycky v nebezpečí a nesmírné náklady, jež si ohrazení vyžádalo, nutily obyvatele úzkostlivě hospodařit s místem. Vlastním jádrem města, srdcem jeho funkce a zdrojem bohatství bylo přirozeně tržiště. Jen to, co zbylo, se smělo využít k bydlení. Tato základní okolnost dala i našim historickým městům jejich tvar. Plány třeba Kolína, Českých Budějovic, Jičína, Pelhřimova, Telče, Nového Města nad Metují nebo Poličky dokládají nepoměr mezi velkorysým náměstím, jež musela radnice žárlivě střežit před expanzí majitelů – neúspěšnou etapou tohoto zápasu a ústupkem hrabivosti podnikavých obchodníků v 16. století je třeba vznik podloubí – a stísněnou zástavbou okolních uliček. Nouze o místo vyháněla stavby do výšky: v Paříži jsou už v pozdním středověku běžné čtyřpodlažní domy. Ale i ve všech ostatních historických městech můžeme pozorovat úpornou snahu využít každý kousek místa. Že by někde ve městě mohly růst stromy a tráva, nikoho ani nenapadlo. Jen král či aristokrat si uhájil kus prostoru jako dvůr, později sad či ohrazenou zámeckou zahradu. Pozoruhodnou výjimku zde představuje pražské Nové Město, když se velikášský panovník rozhodl ohradit pár set hektarů zahrad a polí v naději, že se z nich jednou stane město. Novoměstské dvory pak inspirovaly i stavitele Vinohrad, jejichž půvab dodnes dělají více méně volné prostory uvnitř bloků.

Omezená rozloha města přinášela jistě značné praktické problémy. Nejen požáry, ale i epidemie a noční zločinnost jsou daní za stísněné bydlení. Koncem středověku je nutno opustit znečištěné domovní studny a přejít k veřejným vodovodům z řek. Naopak ovšem právě úsporné zacházení s prostorem umožní i řadu neslýchaných novinek – na prvním místě dlažbu, postupně i veřejné osvětlení, rozvody a kanalizaci a nakonec veřejnou dopravu. S tou budou americká města vždycky zápasit, protože v rozplzlém velkosídlišti se prostě nedá udržet. Podstatné však je, že právě tato omezenost dala všem historickým městům jejich tvar. Od 18. století, jak se poměr mezi městem a jeho okolím začíná obracet, se objevují první racionálně plánovaná „sídliště“. Vycházejí z představ utopistů a fyziokratů a vyjadřují jejich představy či ideály: zejména ideál rovnosti. Mají sloužit především k příjemnému a zdravému bydlení. Na nějaké hradby už nikdo

nemyslí a místa je dost. Tak vzniká Mannheim, později Washington, i nové čtvrti okolo historických center. Příjemnosti městského způsobu života a možnosti obživy v průmyslu lákají do měst statisíce lidí, vznikají „okrajové“ čtvrti, periferie, vilové čtvrti a nakonec sídliště. To však už nejsou města.

Městské hradby jsou většinou minulostí a jen pár zapadlých městeček si kousky zachovalo pro potěšení turistů. A přece tato dávná minulost vtiskla historickým čtvrtím měst zvláštní ráz, který nelze ničím nahradit. Je to především kompaktnost, vynucená nouzí o místo. V takovém městě se všude dostanete pěšky – a cestou se navíc nikdy nenudíte. Stísněné poměry nabízejí chodci pestrost, kterou se dnes snaží napodobit jen obchodní střediska typu pařížských Halles – pochopitelně pod jednou střechou, případně s klimatizací. Historické město žilo z přichozích, z vesničanů, kteří přicházeli prodávat a kupovat. Proto má dodnes přívětivou tvář pro chodce, který v něm nebydlí. Daleko obtížnější je zajistit v něm dnes obvyklý bytový komfort, o němž se v době jeho vzniku – a dokonce ještě před sto lety – nikomu ani nesnilo. Úhlavním nepřítelem historických měst je ovšem doprava, zejména automobil. Jsou to, jak víme, města pro pěší, sem tam nějakého osla nebo mulu, a těžko se vyrovnávala už s nástupem kočárů v 16. a 17. století. Problém dopravy jim ostatně přinesly až nové čtvrti a sídliště, která se veřejnou dopravou obsluhují nesmírně špatně – a přesto se chtějí na úžasných možnostech kompaktních měst, jejich historických jader nějak přiživit. Neboť jen tam mají smysl paláce obchodu a bank, burzy i politická střediska, ale i úřadů, divadel nebo muzeí – typických zdrojů městské obživy.